

Richtlijnen voor boekbespreking

Een groot deel van de rubriek *Inzage* bestaat uit boekbesprekingen. Uitgevers zenden boeken toe of de redactie van TGV vraagt ze aan. Soms attenderen lezers de redactie op een uitgave of worden recensies spontaan aangeboden.

Vooraf met het oog op het laatste wil de redactie graag omschrijven wat de richtlijn is voor de boekbespreking.

Besproken worden alleen die uitgaven die gaan over, of raakvlakken hebben met de inhoud of de praktijk van geestelijke verzorging. Publicaties van leden van de VGVZ worden in principe altijd besproken. Gezien de beschikbare ruimte (ongeveer een pagina per bespreking) omvat een bespreking niet meer dan een impressie van de inhoud van het boek en een persoonlijke waardering van de recensent, mede met het oog op de geestelijke verzorging.

Dat binnen deze marges zeer uiteenlopende recensies mogelijk zijn, blijkt elke aflevering opnieuw.

Wij ontvangen van de lezers graag suggesties voor besprekingen (ook als men niet zelf wil schrijven!). De redactie wil wel overleggen voordat er geschreven wordt, zodat niet achteraf over plaatsing hoeft te worden beslist.

Verantwoordelijk redacteur voor de rubriek *Inzage* is mevrouw drs. Karin Seijdell, tel. 040-2649172, e-mail: k.seijdell@meare.nl

Marieke Vis (red.), Henny Witjes (grafisch ontwerp), *Beeldspraak*, uitgegeven in particulier beheer, 2006, 64 blz., € 2,10. (Voor meer informatie: smvis@hetnet.nl)

Door: Mw. drs. Margreet Kruijswijk Jansen-Wiersema, geestelijk verzorger Bartimeüs, Zeist.

Goede gedichten roepen een wereld aan beelden op, die je als lezer op verrassende gedachten kunnen brengen. Vaak zeggen gedichten meer dan je zelf in een gesprek zou verwoorden. Gedichten kunnen je leven verrijken, je troost bieden of nieuwe gezichtspunten aanreiken.

Voor me ligt het boekje *Beeldspraak*. Een mooi vorm gegeven bundeltje met een keuze van 28 bekende en minder bekende gedichten en teksten, die elk voorzien zijn van een verbeelding bij het gedicht of de tekst in de vorm van een prachtige foto, met zorg uitgekozen. Het voorwoord geeft de bedoeling van dit boekje weer. Het is bestemd voor mensen die met een opname te maken hebben: patiënten van een ziekenhuis, cliënten van een zorginstelling en hun familie en/of vrienden. Een opname in wat voor setting ook, is vaak een ingrijpend gebeuren, ook voor omstanders. Dit boekje beoogt de lezers in hun diepste gevoelens aan te spreken tot troost en steun. De gedichten en teksten zijn gevarieerd van inhoud en stijl, makkelijk toegankelijk tot meer diepzinnig, van Toon Hermans tot M. Vasalis. Thema's als verdriet, geluk, vragen over je levensweg, beleving van de tijd komen aan de orde.

De titel *Beeldspraak* is goed gekozen en geeft weer, dat het niet alleen een leesboekje, maar ook een kijkboekje is, al ondersteunen de teksten de foto's. Bij de lezer wordt soms wel enige taal- en poëziegevoeligheid verondersteld. Als deze aanwezig is, is het zeker een boekje dat mensen kan helpen op hun situatie een meerzijdige blik te krijgen, hetzij confronterend, hetzij tot troost of steun. Dan is het een juweel van een bundel om telkens ter hand te nemen, door te lezen of te bekijken. En je te laten verrassen.

Peter Sloterdijk, *Sferen*, uitgeverij Boom (vertaling Hans Driessen), Amsterdam, 2003, 949 pag., ISBN 9789085061250 (paperback), € 42,95 (gebonden met stofomslag, ISBN 9789053528655, € 57,90).

Door: Mw. drs. Beate Giebner, geestelijk verzorger in het AMC in Amsterdam.

Peter Sloterdijks literair en cultuurfilosofisch werk 'Sferen' is een boek dat intellectueel en gevoelsmatig enorm inspireert door de beeldende taal, de prachtige aanvullende afbeeldingen, maar voornamelijk door het steeds weer opnieuw, vanuit onverwachte positie, belichten van het onderwerp 'Wat maakt ons tot mensen?'

De flaptekst zegt: Het gaat Sloterdijk niet om de vraag: 'Wat is de mens, maar belangrijker, waar is de mens? Waar leven de mensen, nadat zij tot het besef gekomen zijn dat ze op een kogel of globe wonen en die vreemde, onmetelijke ruimte tot hun huis moeten maken?'

Sloterdijk ontwikkelt de theorie van de sferen. De tekst vervolgt: 'de mens is vóór alles een 'sferenbouwer', want hij moet vorm geven aan de onmetelijkheid van de wereld. Hij omhult zich met sferen (een huis (...) een natie) om zich te beschermen tegen de anderen en tegen de wereld.'

Ik heb Sloterdijks sferentheorie anders gelezen. Niet als een oproep om zich te beschermen, maar juist om zich 'waar te maken', op micro- en macrokosmisch niveau. Sloterdijk beweegt zich daarbij tussen of onder het theologisch – filosofische en het psychische discours. De filosofie vindt hij teveel op het binnenste gericht. De psychologie is volgens hem te naturalistisch op de uiterlijke verschijning geconcentreerd. Hij zoekt naar een theorie die erkenning geeft aan het spanningsveld tussen binnen en buiten (pag. 373).

Wat is daarbij zijn uitgangspunt? Elk solidariteitsgevoel, elke relatie houdt sfeervorming in, dat wil zeggen: het creëren van een binnenruimte. De eerste ervaring van binnenruimtes hebben wij natuurlijk in de moederbuik. De overschotten van

de eerste moeder – kind liefde vormen een soort 'overdrachtsliefde', die zich volgens hem niet laat reduceren tot neurotische mechanismen, maar een fundamenteel creatief vermogen inhoudt om zich in en vooral ook met de wereld te ontwikkelen (pag. 9).

Sloterdijk heeft het over de geest 'bevleugelende ruimtegemeenschappen' en onderzoekt de vragen die mensen zich stellen. 'Blijft alle leven dat ontstaat en zich individualiseert door een begeleidende adem omgeven? Is de voorstelling gerechtvaardigd dat alles wat bestaat en tot thema wordt iemands zorg is? We kennen inderdaad de behoefte – Schopenhauer heeft dat de metafysische behoefte genoemd – , dat alles wat deel uitmaakt van de wereld en van het zijnde in het algemeen, door een ademtocht wordt omgeven als door een onuitwisbare zin' (pag. 17). Op zoek naar weerklanken van deze vorm van zin neemt hij de lezer voornamelijk – maar niet alleen – mee door onze Griekse, joodse en christelijke cultuurgeschiedenis – op zoek naar alles wat iets vertelt over sferen.

'We zijn in een buiten dat binnenwerelden draagt en creëren dat zelf. De sfeer is het intieme, ontsloten, gedeelde ronde dat mensen bewonen, voor zover het hun lukt mensen te worden. In sferen leven betekent de dimensie voortbrengen die mensen kan bevatten' (pag. 23).

Sloterdijk beoogt dat de lezer zich vanuit het sferenmodel opnieuw oriënteert op het zijn, de existentie, de plek die hij inneemt in een groter geheel. Het is een kritiek op de moderne identiteit die zich eenzijdig op autonomie richt: 'de gulzigen van de laatste dagen vragen niet meer waar ze zijn, zo lang ze maar iemand mogen zijn' (pag. 22).

Existentie is voor Sloterdijk vooral coëxistentie. Hij beschrijft op prachtige wijze vormen van contact, intimiteit die voor hem per definitie inspiratie is. Hij doet dit veelal aan de hand van theologische verhalen, op een manier die ook voor niet gelovigen interessant is. 'De wereldlijke sfeerologie is een poging de parel uit de theologische mossel te

bevrijden' (pag. 44). Het gaat hem erom relaties te beschrijven. Afgezien van zijn theologische en filosofische uitwijdingen vind ik het boek daarom al voor geestelijk verzorgers zeer de moeite van het lezen waard. Zo beschrijft hij bijvoorbeeld wat hij noemt de 'interfaciale ruimte' op een meeslepende manier aan de hand van een schilderij van Giotto's *De begroeting*. In deze interfaciale ruimte, en daar alleen, geldt voor hem wat Levinas zei: 'Een mens ontmoeten betekent door een raadsel wakker te worden gehouden'. De (tussen)ruimte die ontstaat tussen bepaalde gezichten op de getoonde schilderijen is geen gesloten ruimte, maar een stimulerende en tegelijk bevestigende ruimte.

De ruimte die Sloterdijk bedoelt, is wel een andere dan die die moderne mens denkt nodig te hebben om zijn individualisering te realiseren. Het is herkenbaar de levendige ruimte die ook in een goed contact tussen geestelijk verzorger en gesprekspartner beoogd wordt. 'Het gaat dan om iemand die de kunst verstaat om uitsluitend in zoverre inbreuk te plegen op het bestaan van zijn partner als noodzakelijk voortvloeit uit zijn discrete aandachtige presentie. Om, zoals gezegd, verder te komen met onze inwendige waarnemingen, moeten we een externe observator inschakelen die niet via inmenging bij het gebeuren betrokken is, maar louter als getuige' (pag. 237).

Hij raakt mijns inziens ook aan de discussies die in ons werkveld gevoerd worden met betrekking tot visies over professionaliteit en de zogenaamd subjectieve of objectieve opstelling tegenover je cliënten, patiënten, medemensen. Volgens Sloterdijk delen wij altijd een binnenruimte en hoe preciezer en onbevanger onze 'aanraking' is, hoe zinvoller het leven is dat er ontstaat (zie ook zijn uitwijding over *De Idiot* van Dostojewski (pag. 307).

Het boek is een pleidooi om de 'dogmatiek van de primaire eenzaamheid' vaarwel te zeggen en zich te openen voor de concrete ervaring van verbondenheid.

Middelaar, Piet van, *Spiritualiteit en zorgverlening*, Uitgeverij Lannoo nv, Tiel, 2005, 208 pag., ISBN 90 209 6493 3, € 14,95.

Door: drs. Jan Piet Vlasblom, geestelijk verzorger in het IKAZIA Ziekenhuis in Rotterdam.

Halverwege het lezen van dit boek voelde ik me ineens weer zitten in de eeuwenoude Dorpskerk, waar ik een groot deel van mijn jeugd zondags twee keer onder het Woord zat.

Het was alsof ik één van de preekijgers van toen weer hoorde. Tijdens de preek werd je door hem (er kwamen alleen hem's op die preekstoel) in vervoering gebracht. Als je echter op de fiets naar huis bedacht wat voor moois hij had gezegd wist je het niet meer.

Piet van Middelaar heeft iets weg van de preekijgers van toen. Hij is gegrepen door zijn boodschap. De boodschap die op de achterflap en in het eerste hoofdstuk duidelijk wordt uitgedragen. Hij '...pleit vanuit verrassende invalshoeken, voor een warmere gezondheidszorg... die uitgaat van een mensbetrokken zorgvisie'.

Van Middelaar bepreekt met groot taalgevoel zijn boodschap in vier delen, die telkens weer zijn onderverdeeld in drie hoofdstukken. In de eerste hoofdstukken tekent hij de 'pericoop' van de steeds meer verzakelijkende zorg. Die eerste hoofdstukken zijn veelbelovend. Het is het begin van de preek dat ons, na het pepermuntje, er eens goed voor liet gaan zitten. Met vuur roept Van Middelaar zijn hoorders op om in verweer te komen tegen deze verzakelijking en weer terug te keren naar het wezen van de zorg. Zorg die verder reikt dan het puur lichamelijke en/of psychische. Zorg waarin geen aandacht is voor de 'ziel' is geen echte zorg. Bezielde zorg aan de hulpbehoevende kan niet zonder dat de zorgverlener zorg besteedt aan de eigen ziel. In die zorg aan de ander (en jezelf) is het levensverhaal van onschatbare waarde.

Het derde van de twaalf hoofdstukken is het eerste van de 'verrassende invalshoeken'. Vanuit wat hij leerde van de haptonomie gaat Van Middelaar in op het verband tussen ziel en lichaam. Hoe belangrijk dit ook is, het verrassende deed mij af en toe afvragen wat ik er mee kon. Wat heb ik als geestelijk verzorger aan de (prachtige) schildering van het werk van de haptotherapeut?

Na een paar hoofdstukken die wel mooi en waar zijn, maar die me onberoerd laten, volgt het zevende hoofdstuk. 'Met hart en ziel zorg bieden.' Samen met de eerste hoofdstukken is dit de scopus van de preek. Tegenover produktie en efficiëntie plaatst Van Middelaar barmhartigheid. Je zou wensen dat dit door veel zorgmanagers werd gelezen! Maar als de schrijver dan zeven lijnen tekent van barmhartigheid binnen de zorg haak ik af.

Daarna volgen er nog vijf hoofdstukken waarbij ik steeds meer last kreeg van de harde kerkbank. De preek is mooi, maar hoe verder ik kom, hoe moeilijker het wordt aandachtig te luisteren.

De vele citaten en gebeurtenissen die Van Middelaar aanhaalt tonen een zeer belezen preker die vol aandacht is voor wat, belangrijker nog: voor wie hij tegenkomt in het leven, maar mij wordt het teveel. Fietsend naar huis denk ik 'Het is een mooi boekje voor de zondagmiddag, maar al heb ik heel wat zinnen onderstreept die ik nog eens hoop te gebruiken, de aanprijzing van de uitgever – onmisbaar voor ieder die in de zorg werkzaam is – lijkt me wat overtrokken'.

Paul Brand, *De stoel van God*, Sapientia/Prelum uitgevers, Maarn, 2006, 294 pag. (paperback), ISBN 90 8562 039 2, € 22,50.

Door: drs. Frans Broekhoff, geestelijk verzorger in de Isala Klinieken in Zwolle.

Artsen die romans schrijven zijn er meer, denk maar aan grote namen als Vestdijk en Belcampo. Ik ken echter geen artsen die romans schrijven

om daardoor een discussie aan te gaan met mensen die een onderdeel van hun medische praktijk bestrijden. En discussie aangaan is het doel van het boek 'De stoel van God', dat de Zwolse kinderarts Paul Brand heeft geschreven. Het 'boek is geschreven om te laten zien wat er gebeurt als kinderartsen besluiten om actief levensbeëindigend te handelen' (pag. 6). Het is een reactie op het verband dat in het gezaghebbende standaardwerk 'Nelson textbook of pediatrics,' het Vaticaan, en in zijn kielzog de Groningse bisschop Van Eijk, wordt gelegd tussen de Nederlandse praktijk en nazi-Duitsland. Brand wil ons laten zien dat de Nederlandse praktijk is gebaseerd op mededogen met ernstig lijdende patiënten en op het deel van de artseneed dat de nadruk legt op: 'primum non nocere' (boven alles geen kwaad doen, de patiënt geen schade berokkenen).

In het boek volgen we Theo van Diepen vanaf het moment van zijn co-schappen tot en met het moment dat hij als kinderarts wil gaan werken in een groot perifeer ziekenhuis. Centraal daarbij staat de zorg die hij heeft voor Klaas Renkema, een patiënt met cystic fibrosis (taaislijmziekte) vanaf het moment dat hij, vijf maanden oud, voor het eerst in het ziekenhuis onderzocht wordt, tot hij op elfjarige leeftijd overlijdt met behulp van actieve levensbeëindiging.

Ik heb het boek met ontroering gelezen. Brand is in staat om de praktijk en de dilemma's van het werken in het ziekenhuis pakkend en helder te verwoorden. We volgen Theo van Diepen niet alleen in zijn bemoeienis met zijn patiënten maar ook in zijn omgang met collega-artsen en anderen in het ziekenhuis. En wat daarbij opvalt, is dat zijn beschrijvingen van aanvaringen, vliegen afvangen en competentiestrijd met zijn collega's geloofwaardig en herkenbaar overkomen. Ook zijn betrokkenheid bij patiënten en de dilemma's die hij daarbij ervaart zijn helder en goed beschreven.

Drie patiënten vallen daarbij in het bijzonder op. De oma van Theo van Diepen, die met veel pijn

een smartelijk stervensproces heeft, omdat de dokter en de pastoor het langer laten leven belangrijker vinden dan goede en adequate pijnbestrijding. Kim, een meisje met cystic fibrosis, dat door afstotingsverschijnselen na longtransplantatie gruwelijk aan haar eind komt. En Klaas, de hoofdpersoon, die gezien heeft wat er met Kim gebeurde en daarom een longtransplantatie weigert en Theo van Diepen laat beloven dat hij hem een menswaardig einde zal geven.

Door het beschrijven van deze casus laat Brand zien dat hij eventuele actieve levensbeëindiging ziet als een vorm van het vermijden van onnodige schade voor de patiënt. Het is handelen uit mededogen. Ik denk dat hij daarmee het standpunt van al die artsen beschrijft, die bereid zijn om in noodgevallen hiertoe over te gaan.

Toch heb ik nog wel een paar opmerkingen bij de beschrijvingen van deze casus. Palliatieve, pijnbestrijdende en ongemakbestrijdende zorg worden in het boek als niet adequaat gezien voor de problemen die zich voordoen. Ik kan dat, als niet-arts, niet beoordelen, maar ik raakte toch niet helemaal overtuigd. Zijn goede pijnbestrijding en bewustzijnsverlaging in deze gevallen echt niet mogelijk? Verder wordt Theo van Diepen door de rechter verweten, dat hij Klaas wel een verklaring heeft laten ondertekenen, maar dat heeft laten doen terwijl hij met hem alleen was. En, anders dan Theo van Diepen, snap ik die rechter wel. Zelfbeschikking van volwassenen en van kinderen is veel kwetsbaarder dan mensen denken. En hoewel de arts naar eer en geweten handelt, is het nu eenmaal de taak van de rechter om niet zozeer de eer en het geweten te beoordelen, maar juist dat handelen zelf. Daarbij komt, dat ik uit het boek begrijp, dat de consulent de casus alleen van papier beoordeeld heeft en dat lijkt me een vormfout eerste klas.

Als geestelijk verzorger heb ik natuurlijk ook gelet op het voorkomen van collega's in het boek. In dit boek komt slechts een keer een geestelijk verzor-

ger voor en dan ook nog negatief. Dat verwijt ik de schrijver niet. Maar ik vind het wel reden tot zelfonderzoek. Waarom zijn we zo slecht in staat om aan anderen te laten zien wat onze bijdrage is aan de gezondheidszorg? De ene keer dat er wel een geestelijk verzorger in het boek voorkomt, is als er om vier uur 's nachts een nooddoop moet plaatsvinden en de dienstdoende geestelijk verzorger weigert om te komen. Theo van Diepen besluit dan maar om zelf te dopen. En het geeft Brand de kans om te verwoorden waar het hem in zijn dokter - zijn echt om te doen is. 'Ik opende de couveuse en schoof Michaël een beetje naar buiten. Plotse-ling voelde ik de grootsheid van dit moment in alle omvang op mijn schouders drukken en raakte ik hevig geëmotioneerd. Wat ik nu ging doen had niets met geneeskunde te maken, maar alles met geneeskunst, met dokter zijn zoals ik het wou zijn, met mens zijn.'

'De stoel van God' is een aanrader voor iedereen die in de gezondheidszorg werkt en voor alle anderen die willen weten waardoor artsen echt geraakt worden. En ik hoop met de auteur dat het een hulp mag zijn in het voorkomen van abjecte vergelijkingen tussen de Nederlandse praktijk en nazi-Duitsland.

Geron, Tijdschrift over ouder worden & maatschappij, Themanummer levensverhalen, nr. 4, december 2005, Uitgeverij de Graaff, Utrecht, 2005, 64 pag., € 44,50 (jaarabonnement), ISSN 13989143X (voor meer informatie zie: www.geron.nu)

Door: Mw. drs. Karin Seijdell, geestelijk verzorger in Meare, instelling voor mensen met een verstandelijke beperking, Eindhoven.

Het is wat ongewoon om een tijdschrift te bespreken in een rubriek voor boekrecensies. In dit geval lijkt het me gerechtvaardigd; dit themanummer is

voor vele geestelijk verzorgers interessant. *Geron* is een tijdschrift gericht op ouder worden en maatschappij. Vaak wordt het verband gezocht met zingeving en spiritualiteit. In dit nummer gebeurt dat veelal op impliciete wijze. De waarde van het levensverhaal, van het vertellen, van het ophalen van gebeurtenissen uit het verleden, is een zingevende handeling, zowel voor de betrokken oudere als voor de luisteraar. In een bont spectrum van ervaringsverhalen en achtergrondartikelen worden vanuit deze grondgedachte lijnen getrokken naar een relevante praktijk binnen een instelling voor ouderen. Ook is er aandacht voor het gemeenschapstichtende van het vertellen van verhalen. Een intrigerend artikel draagt de titel: 'ouderen stem geven in beleid. Levensverhalen als

instrument bij organisatie- en beleidsontwikkeling'.

Dient zich wel de vraag aan: hoeveel kans van slagen heeft een dergelijk project? In mijn instelling bijvoorbeeld? Er dient aan zoveel randvoorwaarden te worden voldaan, dat het voor ouderen in de verstandelijk gehandicaptenzorg, psychiatrie en niet-somatische verpleeghuizen een brug te ver lijkt. Aanzetten voor een andere manier van denken vanuit het management geeft het artikel zeker wel. Het ligt dan ook op de leestafel van enkele managers binnen mijn eigen instelling.

Al schrijvend besef ik weer, hoeveel verschillende werk- en benaderingswijzen er zijn binnen het werken met levensverhalen. Mij heeft het althans de ogen voor een paar nieuwe geopend.